

УДК 323.1(477), 2005/2010”

Віталій КОЦУР,

orcid.org/0000-0001-6647-7678

кандидат політичних наук, доцент,
старший науковий співробітниквідділу національних меншин інституту політичних
і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса

Національної академії наук України

(Київ, Україна) kotsurv@ukr.net

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ ЧИННИКИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ 2005-2010 РР.: МІЖКУЛЬТУРНИЙ ДІАЛОГ І ПРОРАХУНКИ ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

У цій статті розкриваються особливості державної політики щодо національних меншин у 2005–2010 рр. в умовах соціально-економічних змін, політичних криз та конфліктів наприкінці президентської каденції В. А. Ющенка. З'ясовано деякий поступ і прорахунки у внутрішній політиці реформаторів того часу. Після Помаранчевої революції національні меншини України отримали надію на національно-культурний розвиток у межах країни та змогу активно приймати участь у державотворенні. Водночас у досліджуваний період спостерігалось значне підвищення проявів ксенофобії і расизму. Така ситуація змушувала керівництво країни на державному рівні визнати цю проблему та шукати механізми протидії їй. З'ясовано, що після помаранчевої революції у влади була змога консолідувати українське суспільство та інтегрувати його до європейської спільноти. Водночас постійні спекуляції тогочасних опозиційних лідерів навколо питань національних меншин, мови, національно-культурного питання підвищували рівень конфліктності у відносинах між представниками різних етносів. Одним із засобів поширення нетерпимості на національному чи расовому ґрунті стала діяльність низки організацій. Деструктивні сили часто використовували регіональні засоби масової інформації для розпалювання міжетнічної ворожнечі. Водночас державна політика і заходи української влади, спрямовані на посилення між-етнічної злагоди, виявилися малоефективним, а найбільш конфліктогенним чинником лишилося мовне питання.

Ключові слова: національні меншини, національно-культурні товариства, етнополітичні процеси, законодавча база, Закони України, органи влади, депортовані народи, національна злагода.

Vitalii KOTSUR,

Candidate of Political Science, Associate Professor;

Senior Research Scientist of the Department of National Minorities
of I. F. Kurasa Institute of Political and Ethno-National Research

of the National Academy of Sciences of Ukraine

(Kyiv, Ukraine) kotsurv@ukr.net

ETHNIC FACTOR IN SOCIAL AND POLITICAL LIFE OF UKRAINE, 2005-2010: INTERCULTURAL DIALOGUE AND INTERNAL POLICIES

This article reveals the peculiarities of the state policy towards national minorities in 2005-2010, in the context of socio-economic changes, political crises and conflicts at the end of the presidential cadences of V. Yushchenko. Some progress and miscalculations in the internal policy of the reformers of that time have been clarified. After the Orange Revolution, the national minorities of Ukraine gained hope of national-cultural development within the country and were able to actively participate in state-building. At the same time, during the study period, there was a marked increase in the manifestations of xenophobia and racism. This situation confused the leadership of the country at the state level to recognize this problem and look for mechanisms to counteract it. It was clarified that after the Orange Revolution, the authorities had the opportunity to consolidate Ukrainian society and integrate it into the European community. At the same time, the constant speculation of the opposition leaders of that time around the issues of national minorities, language, national and cultural issues, increased the level of conflict in relations between representatives of different ethnic groups. A number of organizations have become one of the means of spreading intolerance on a national or racial basis. Destructive forces have often used regional media to fuel ethnic intolerance. At the same time, state policy and measures of the Ukrainian authorities aimed at strengthening interethnic accord were ineffective, and the linguistic question remained the most controversial factor.

In addition to some positive results in the social and cultural sphere of Ukraine, tracked significant failures in domestic policy of the President of Ukraine Victor Yushchenko and his team, braking European integration processes, indecision in introducing reforms in society, particularly in the regulation of international relations, which led to further growth dissatisfaction with the population of the country. The loss of a large part of supporters, especially among minorities, has led

to the activation of pro-Russian political parties. Anti-Ukrainian forces actively used ethnolinguistic issues as means to an end, thus deepening the conflicts between different ethnic communities, weakening the Ukrainian state and its sovereignty. What happens next, aggression Ukraine against Russia opened the essence of the permanent eastern neighbor plans to destroy Ukraine as an independent European state, where a prominent place in the strategy of "Russkiy Mir (Russian World)" is given ethnonational factor.

Key words: national minorities, national-cultural societies, ethno-political processes, legislative base, laws of Ukraine, authorities, deported peoples, national accord.

Постановка проблеми. Проєвропейський вектор розвитку, який обрала Україна після революційних подій 2004 р., потребував удосконалення законодавства щодо національних меншин, формування концепції державної етнополітики та розробки основних засад регулювання міжетнічних відносин в Україні. Перед новою владою постала низка завдань в царині національних меншин відповідно до європейських принципів розбудови українського суспільства. Водночас ситуація в Україні ускладнювалася зовнішніми чинниками, насамперед інформаційним, адміністративним та ресурсним впливом Російської Федерації, а також внутрішньо політичними конфліктами, в яких використовувалися етнічні спільноти та національне питання як інструмент політичного протиборства. Саме тому окреслена проблематика відноситься до актуальних викликів сьогодення.

Аналіз досліджень. Етнополітичні процеси в Україні, зокрема, суспільно-політична діяльність національних меншин, неодноразово була предметом дослідження І. Рафальського, М. Панчука, О. Майбороди, В. Войналовича, О. Калакури, В. Котигоренка, О. Рафальського, В. Наулка, О. Ляшенка, Н. Макаренко, Л. Ковач, В. Коцура, Н. Кочан, Ю. Ніколайця, О. Позняк, М. Рябчука та інших.

Мета статті – розкрити особливості державної політики щодо національних меншин у 2005–2010 рр. в умовах соціально-економічних змін, політичних криз та конфліктів наприкінці президентської каденції В. А. Ющенка, з'ясувати певний поступ і прорахунки у внутрішній політиці тогочасних реформаторів.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, останній рік президентства В. А. Ющенка позначився низкою суперечливих рішень, які поглиблювали конфронтацію у суспільстві. Йдеться насамперед про тогочасну етнонаціональну політику, яка не увінчалася прийняттям важливих нормативно-правових документів, зокрема Концепції державної етнонаціональної політики. Тогочасні заходи державних органів у справах національних меншин мали переважно декларативний характер і підтверджували не рішучість Президента сформулювати чітку позицію в царині етнонаціональних відносин. Водночас уже у 2008–2010 рр. спосте-

рігалася низка конфліктів між представниками різних етнічних груп, які провокували поширення автономістських та сепаратистських ідей у прикордонних регіонах (Крим, Донбас, Закарпаття, Буковина).

Президент України В. А. Ющенко, який мав змогу консолідувати українське суспільство та інтегрувати його до європейської спільноти, не зміг цього зробити через низку обставин. Серед них слід відзначити постійні спекуляції та загрози опонентів президента з нацменшинами, які обіцяли розв'язати мовне, національно-культурне питання, що підвищувало градус напруги у відносинах між представниками різних етносів. «Помаранчеві» виявилися неспроможними протистояти цим деструктивним чинникам. Водночас провали у внутрішній політиці зумовили зниження рівня довіри до В. А. Ющенка як національного лідера: в 2008 р. він становив 23,3%, тоді як у 2005 р. був 49,2% (Сасин, 2005: 109).

Дослідження соціологів упродовж 2005–2010 рр. розкривають характерні суспільні настрої населення різних регіонів. Згідно з даними опитування Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, 90% респондентів вважали Україну своєю Батьківщиною; 99,5% бачили майбутнє свого регіону у складі України. За винятком Кримського півострову, абсолютна більшість населення підтримувала територіальну цілісність України та ідею єдності, незважаючи на ментальні відмінності між жителями окремих регіонів (Боряк та ін., 2016: 486-487). Таким чином, громадяни України, за винятком Криму, в цілому були патріотично налаштовані та виявляли високий рівень підтримки територіальної цілісності та єдності України (Смолій та ін., 2016: 520). Втім, інше дослідження, проведене компанією Research and Branding Group у травні 2011 р., засвідчило, що більшість населення (68%) була впевнена в тому, що в Україні не було сформовано національну ідею (Боряк та ін., 2016: 487). У період свого президентства В. А. Ющенко намагався процес євроінтеграції показати як національну ідею, яка мала б об'єднати всі регіони країни (Сасин, 2015: 110). Незважаючи на першу перемогу демократичних сил у 2004 р., подальша невдала політика консолідації поліетнічного населення України була зумовлена не лише

нерішучістю лідерів «помаранчевого табору», але й відсутністю ідеї національного єднання.

Відомо, що з перемогою Помаранчевої революції етноспільноти України отримали надію на національно-культурний розвиток у межах країни та змогу активно приймати участь у державотворенні. Наприкінці каденції В. А. Ющенко спостерігалось зростання інтересу етнічних спільнот до вивчення та розвитку власної культурної спадщини. Так, у 2008 р. завдяки залученню коштів місцевого бюджету по всій території України налічувалося 3 тис. недільних шкіл з вивчення рідних мов, звичаїв та традицій. У 2009 р. в Україні сформувалася потужна мережа національних громад, яка нараховувала 1800 об'єднань (Щорічна доповідь ..., 2011).

Етнічні спільноти, які в третьому турі президентських виборів 2004 р. підтримали В. А. Ющенко, поступово розчарувалися внутрішньою політикою помаранчевих. Причиною цього стали не лише відсутність концепції, стратегії етнонаціональної політики та умов для розвитку національно-культурної автономії меншин, а й випадки ксенофобії, на які не завжди адекватно реагували правоохоронці. Зростання рівня нетерпимості за національною ознакою спостерігалось в Україні в 2007 р. (Розслідування злочинів..., 2012: 7) Мала місце негативна тенденція в ставленні до вихідців з Кавказу, Африки, Азії, а також ромів. Так, у 2006 р. в Україні було зафіксовано 14 нападів на расовому чи етнічному ґрунті та 2 вбивства, у 2007 р. – 87 нападів і 6 вбивств, у 2008 р. – 83 напади та 4 вбивства (Мазука, 2017). Зростання рівня ксенофобії частково пов'язано з діяльністю деяких політичних сил. Після перемоги В. А. Ющенко на президентських виборах у 2004 р. політичний табір його опонента В. Ф. Януковича провадив інформаційну кампанію з висвітлення «помаранчевого» лідера як націоналіста і ксенофоба. Звісно це мало певний вплив на формування негативного іміджу В. А. Ющенко та підігрівало напругу у регіонах компактного розселення національних меншин.

Важливим засобом поширення нетерпимості на національному чи расовому ґрунті стала діяльність низки організацій. Їхня активізація спостерігалася у другій половині 2000-х рр. За інформацією СБУ, окремі організації «скінхедів» підтримувалися російською стороною, зокрема, «Український рух проти нелегальної міграції» (Головко, 2010: 257–259). Упродовж 2007–2010 рр. прояви розпалювання національної ворожнечі мали місце на Кримському півострові, Одещині та Закарпатті. Особливо поширеними були антисемітські

настрої. Про це свідчить публікація відверто антисемітської статті «Убей лутшого из гоев» у видавництві «Наше діло», у зв'язку з чим Приморський суд Одеси у 2007 р. виніс вирок автору. У 2008 р. СБУ викрила одну із расистських груп, яка збиралася здійснити вибух біля хоральної синагоги та організувати низку акцій з побиття євреїв і представників інших неслов'янських національностей. Доведено, що діяльність таких організацій породжувала етнічну дезінтеграцію та була потужним важелем зовнішньополітичного впливу Росії на внутрішню ситуацію в Україні (Розслідування злочинів..., 2012: 43–46).

Прийнята у 2007 р. «Стратегія національної безпеки» передбачала збереження і розвиток духовних, культурних цінностей українського суспільства, зміцнення його ідентичності на засадах етнокультурної різноманітності. Водночас окреслювала коло державних заходів, спрямованих на консолідацію українського суспільства, пошук міжкультурного діалогу, усунення бар'єрів конфесійного, мовного та регіонального характеру на основі дотримання конституційних прав і свобод громадянина, забезпечення пріоритетного розвитку української мови і культури, а також захист мови та культури всіх етноспільнот, зокрема й російської (Етнополітична безпека..., 2015: 56). Отже, вбачаючи певні ризики для суверенітету і територіальної цілісності України в посиленні міжетнічної напруги, «помаранчеві» намагалися зміцнити єдність країни шляхом втілення європейських демократичних цінностей.

Поширення проявів ксенофобії в Україні змушувало керівництво країни на державному рівні визнати цю проблему та шукати механізми протидії їй. Міністерство внутрішніх справ України 31 травня 2007 р. ухвалило «План заходів МВС України щодо протидії расизму на період до 2009 року». Більшість заходів носили превентивний характер, а саме: мали на меті виявлення радикальних молодіжних угруповань та організацій, проведення профілактичної та роз'яснювальної роботи серед молоді, забезпечення правопорядку в місцях компактного проживання іноземних представників та ін. (Сав'юк, 2012: 83). Водночас Президент України В. А. Ющенко 11 квітня 2008 р. закликав керівництво ГПУ та МВС вжити ефективніших заходів з протидії поширення злочинів, пов'язаних з дискримінацією (Мазука, 2017). Проте Генеральна прокуратура вважала, що системних проявів ксенофобії в Україні не існувало. Втім, у Європейській комісії проти расизму та нетерпимості наголошували на тому, що масштаби цієї проблеми є замаскованими, оскільки

існувала тенденція кваліфікації випадків нетерпимості на хуліганство (Гора, 2014: 285). У Комітеті ООН з прав людини у 2007 р. висловили занепокоєння стосовно відсутності ефективних заходів боротьби проти етнічної та расової дискримінації. У групі ризику перебували роми, кримські татари, євреї, вихідці з мусульманських країн, біженці з Африки й Азії (Спеціальна доповідь...).

У СБУ в 2007 р. було створено окремих підрозділ, завданням якого стало виявлення і припинення дій, спрямованих на розпалювання національної ворожнечі. Зокрема, з цієї проблематики проводилися круглі столи, на яких обговорювалися стратегічні питання в царині захисту прав національних меншин. У 2009 р. було ініційовано створення робочої групи в складі представників спецслужб та етнічних громад, яка мала працювати на попередження загрози розпалювання національної ворожнечі на Київщині. Втім, інформації стосовно створення відповідного структурного підрозділу в СБУ наприкінці президентства В. А. Ющенка не було виявлено (Проект «Без Кордонів»..., 2011: 16).

2008 рік Президент України В. А. Ющенко проголосив роком міжкультурного діалогу з метою формування коректного і толерантного ставлення до представників інших національностей (Смолій та ін., 2016: 28). Втім, заходи української влади, спрямовані на посилення міжетнічної злагоди, виявилися малоефективним, а найбільш конфліктотенним чинником лишалося мовне питання.

На тлі наявних етнополітичних процесів більшість населення була впевнена, що держава не запроваджує дієвих механізмів врегулювання міжетнічних протиріч, що лише провокує зростання конфліктів на національному ґрунті. Як відзначалося, Урядом робилася спроба реалізувати «План заходів щодо протидії проявам ксенофобії, расової та етнічної дискримінації українському суспільству на 2008–2009 рр.». Передбачалося відразу сформувати спеціальний орган, який би координував протидію проявам дискримінації за національною, расовою чи релігійною ознаками. Окрім того, Кабінетом Міністрів України у 2008 р. було прийнято рішення про створення Міжвідомчої робочої групи з питань протидії ксенофобії, міжетнічній та расовій нетерпимості в структурі Державного комітету у справах національностей та релігій (Решетніков, Різнікова, 2014: 8). Розробку та реалізацію проекту положення цього органу було покладено на Держкомнацрелігій, Міністерство юстиції, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство закордонних справ, Міністерство освіти і науки, СБУ, МКТ, Держкомтеле-

радіо, Міністерство сім'ї, молоді та спорту (План заходів...). Згідно з положенням «Про Міжвідомчу робочу групу з питань протидії ксенофобії, міжетнічній та расовій нетерпимості», до кола її завдань входило вивчення стану проявів ксенофобії, міжетнічної і расової нетерпимості в Україні, розробка програм та концепцій протидії цим проявам, сприяння розвитку міжнародного співробітництва у цій справі (Положення «Про Міжвідомчу...»). Виконавчий директор Української Гельсінської спілки з прав людини Володимир Яворський (займав посаду до 1 лютого 2012 р.) зазначав, що створення цієї інституції не стало ефективним засобом розв'язання проблем дискримінації, оскільки її рішення носили рекомендаційний характер. Водночас правозахисник вважав за доцільне створити незалежний орган у системі виконавчої влади, який мав би право виносити обов'язкові рішення для виконання владними установами (Україна стає лідером...). Діяльність Міжвідомчої робочої групи була припинена з ліквідацією Державного комітету у справах національностей та релігій у 2010 р. Протягом її діяльності було проведено низку заходів з метою запобігання різним проявам дискримінації.

Мало місце використання деструктивними силами регіональних засобів масової інформації для розпалювання міжетнічної ворожнечі. Зокрема, у доповіді Європейської комісії проти расизму та нетерпимості зазначалося, що спроби розпалювати конфлікти на національному ґрунті здійснювала низка засобів масової інформації, особливо на території Кримського півострова. Відповідно, постала проблема запобігання поширенню інформації, яка мала ксенофобський контент. Так, у 2009 р. дев'ять національних телеканалів підписали статут для регулювання мовлення. Згідно зі статтею 5 цього статуту, заборонялося поширювати будь-які прояви ксенофобії, українофобії, антисемітизму, расизму, а також розпалювати міжрегіональні, етнічні чи релігійні конфлікти в Україні (Доповідь ЄКРН...).

У 2009 р. до Кримінального кодексу України було внесено зміни, які передбачали відповідальність за злочин проти особи на ґрунті національної, расової чи релігійної нетерпимості. Окрім того, у статті 300 визначалася відповідальність за ввезення, виготовлення чи розповсюдження творів, у яких пропагується расова, національна чи релігійна нетерпимість та дискримінація (Методичні рекомендації з..., 2011: 17–18). Такий підхід активізував розслідування злочинів на ґрунті національної нетерпимості. Водночас на практиці досить складно відокремити злочини, здійснені

з ксенофобських мотивів, від злочинів, де національна, релігійна чи расова нетерпимість є не єдиною кваліфікуючою ознакою (Гора, 2014: 286).

У 2009–2010 рр. спостерігалася стабілізація рівня толерантності в Україні порівняно з 2007–2008 рр. У цей період, за соціологічними дослідженнями, лише 6% населення виявляли відверту ворожість до представників інших національностей, зокрема, іммігрантів (Розслідування злочинів..., 2012: 7). Загалом окреслені за президентства В. А. Ющенка заходи мали певний позитивний вплив на покращення ситуації в міжетнічних відносинах, про що свідчило зниження злочинності на ґрунті національної нетерпимості в 2009–2010 рр. (Сав'юк, 2012: 83). Однак низку проблем, пов'язаних з формуванням концепції державної етнонаціональної політики, мовної політики та створення умов для розвитку національно-культурних автономій, не було вирішено.

Висновки. Отже, окрім певних позитивних результатів у соціокультурній сфері України, від-

слідковуються значні прорахунки у внутрішній політиці Президента України В. А. Ющенка та його команди, гальмування євроінтеграційних процесів, нерішучість у впровадженні реформ у суспільстві і, зокрема, в сфері регулювання міжнаціональних відносин, що й зумовило подальше зростання невдоволення населення країни. Втрата значної частини прихильників насамперед серед представників національних меншин, зумовила активізацію проросійських політичних партій. Антиукраїнськими силами активно використовувалося етновне питання як засіб досягнення мети, поглиблюючи водночас конфлікти між різними етнічними спільнотам, послаблюючи Українську державу та її суверенітет. Подальший перебіг подій, агресія Російської Федерації проти України розкрили сутність перманентних планів східного сусіда щодо знищення України як самостійної Європейської держави, де чільне місце в стратегії «русского мира» відводилося саме етнонаціональному чиннику.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боряк Г.В., Головка В.В., Даниленко В.М. та ін. 25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави. НАН України; Ін-т історії України. Київ: Ніка-центр, 2016. 796 с.
2. Головка В. Екстремізм та радикалізм в Україні: особливості формування, основні напрями, форми протидії з боку держави. Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. 2010. Вип. 19 (2). С. 248–276.
3. Гора І.Ю. Проблеми протидії ксенофобії у сучасній Україні. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Дніпропетровськ, 2014. № 2. С. 283–291.
4. Доповідь ЄКРН по Україні. URL: <https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Ukraine/UKR-CbC-IV-2012-006-UKR.pdf>.
5. Етнополітична безпека України: політико-правові механізми протидії етнополітичній дезінтеграції держави: Наукова записка. Горбатенко В.П. (керівник авт. кол.), Шемшученко Ю.С., Кресіна І.О., Стойко О.М. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. 80 с.
6. Мазука Л. Оптимізація державної політики щодо попередження та протидії проявам ксенофобії та расизму в Україні. URL: old.niss.gov.ua/monitor/september09/17.htm.
7. Методичні рекомендації з протидії проявам нетерпимості (ксенофобії) для прокурорів та слідчих прокуратури, представників силових структур, неурядових організацій / За ред. Ю.А. Тищенка. Укр. незалеж. центр політ. дослідж., Інформ.-дослідн. центр «Інтеграція та розвиток». Сімферополь: Агентство «Україна», 2011. 48 с.
8. План заходів щодо протидії проявам ксенофобії, расової та етнічної дискримінації в українському суспільстві на 2008–2009. URL: http://mvs.gov.ua/upload/file/proti_rasizmu2.pdf.
9. Положення «Про Міжвідомчу робочу групу з питань протидії ксенофобії, міжетнічній і расовій нетерпимості». URL: http://www.diversipedia.org.ua/sites/default/files/polozhnye_o_mezhvedomstvennoy_rabochey_hruppe6.pdf.
10. Проект «Без Кордонів» громадська організація Центр «Соціальна Дія»: Моніторинг проявів расової та етнічної ворожнечі чи нетерпимості в українському сегменті Інтернету – поширення мови ворожнечі та заклик до нетерпимості (мова ворожнечі як зброя для правої риторики). К.: ФО-П «Борбулевич З.І.», 2011. 76 с.
11. Решетніков Ю.В., Різнікова Я.О. Актуальні питання реалізації державної етнонаціональної політики України. Державне управління: теорія та практика. 2014. № 1. С. 5–11.
12. Розслідування злочинів, вчинених на ґрунті нетерпимості. Навчально-практичний посібник. Київ, 2012. 167 с.
13. Сав'юк О.В. Проблема ксенофобії та расизму в Україні: соціально-правовий аспект. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Львів, 2012. № 2 (2). С. 78–86.
14. Сасин Г.В. Обґрунтування сучасного типу революцій у транзитному суспільстві на прикладі України. Дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук. за спец.: 23.00.02. – політичні інститути та процеси. Львів, 2015. 212 с.
15. Смолій В., Кульчицький С., Якубова Л. Донбас і Крим в економічному, суспільно-політичному та етнокультурному просторі України: історичний досвід, модерні виклики, перспективи (аналітична доповідь). Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. 616 с.
16. Смолій В., Кульчицький С., Якубова Л. Донбас і Крим: місце в модерному національному проекті (аналітична записка). Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. 66 с.

17. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Стан дотримання Україною міжнародних стандартів у галузі прав і свобод людини». URL: <http://www.solor.gov.ua/info/0/2229>.

18. Україна стає лідером за кількістю расистських злочинів. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/ukrayina-staye-liderom-za-kilkisty-rasistskih-zlochyniv.html>

19. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Про стан дотримання та захисту прав і свобод людини. Київ, 2011. 370 с.

REFERENCES

1. Boriak H.V., Holovko V.V., Danylenko V.M. ta in. (2016), 25 rokov nezalezhnosti: narysy istorii tvorennia natsii ta derzhavy. [25 years of independence: essays on the history of creation of the nation and the state]. NAN Ukrainy; In-t istorii Ukrainy. [National Academy of Sciences of Ukraine; Institute of History of Ukraine]. Kyiv: Nika-tsentr, [Nika-center]. 796 s. [in Ukrainian]

2. Holovko V. (2010), Ekstremizm ta radykalizm v Ukraini: osoblyvosti formuvannia, osnovni napriamy, formy protydiei z boku derzhavy. [Extremism and radicalism in Ukraine: peculiarities of formation, main directions, forms of opposition from the state]. Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky. [Extremism and radicalism in Ukraine: peculiarities of formation, main directions, forms of opposition from the state]. Mizhvid. zb. nauk. pr. [Intersection. save sciences]. 19 (2). S. 248–276. [in Ukrainian]

3. Hora I.Iu. (2014), Problemy protydiei ksenofobii u suchasni Ukraini. [Problems of counteracting xenophobia in modern Ukraine]. Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. [Scientific Herald of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs]. Dnipropetrovsk. 2. S. 283–291. [in Ukrainian]

4. Dopovid YeKRN po Ukraini. [ECRI report on Ukraine]. URL: <https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Ukraine/UKR-CbC-IV-2012-006-UKR.pdf> [in Ukrainian]

5. Etnopolitychna bezpeka Ukrainy: polityko-pravovi mekhanizmy protydiei etnopolitychnii dezintehratsii derzhavy. (2015), [Ethnopolitical Security of Ukraine: Political and Legal Mechanisms of counteraction to the ethnopolitical disintegration of the state]. Naukova zapyska. [Scientific note]. / Horbatenko V.P. (kerivnyk avt. kol.), (head of the automobile number) Shemshuchenko Yu.S., Kresina I.O., Stoiko O.M. Kyiv: Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. [Institute of State and Law of them. V. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine]. 80 s. [in Ukrainian]

6. Mazuka L. Optymizatsiia derzhavnoi polityky shchodo poperedzhennia ta protydiei proiavam ksenofobii ta rasyzmu v Ukraini. [Optimization of state policy on prevention and counteraction to manifestations of xenophobia and racism in Ukraine]. URL: old.niss.gov.ua/monitor/september09/17.htm [in Ukrainian]

7. Metodichni rekomendatsii z protydiei proiavam neterpymosti (ksenofobii) dlia prokuroriv ta slidchykh prokuratury, predstavnykiv sylovykh struktur, neuriadovykh orhanizatsii. (2011), [Methodological recommendations on combating intolerance (xenophobia) for prosecutors and prosecutors, representatives of law enforcement agencies, non-governmental organizations] / Za red. Yu.A. Tyshchenka. Ukr. nezalezh. tsentr polit. doslidzh., Inform.-doslidn. tsentr «Intehratsiia ta rozvytok». [Ed. Yu.A. Tyshchenko Ukr independent. center flight. research, inform. research. Center «Integration and development»]. Simferopol: Ahentstvo «Ukraina». [Agency «Ukraine»]. 48 s. [in Ukrainian]

8. Plan zakhodiv shchodo protydiei proiavam ksenofobii, rasovoi ta etnichnoi dyskryminatsii v ukraïnskomu suspilstvi na 2008-2009. [Action Plan to Combat Xenophobia, Racial and Ethnic Discrimination in Ukrainian Society for 2008–2009]. URL: http://mvs.gov.ua/upload/file/proti_rasizmu2.pdf [in Ukrainian]

9. Polozhennia «Pro Mizhvidomchu robochu hrupu z pytan protydiei ksenofobii, mizhetnichnii i rasovii neterpymosti». [The Regulation «On the Interagency Working Group on Anti-Xenophobia, Interethnic and Racial Intolerance»]. URL: http://www.diversipedia.org.ua/sites/default/files/polozhenye_o_mezhvedomstvennoi_rabochei_hruppe6.pdf [in Ukrainian]

10. Proekt «Bez Kordoniv» hromadska orhanizatsiia Tsentr «Sotsialna Diiia»: (2011), [Project «Without Borders» NGO Center for Social Action]. Monitorynh proiaviv rasovoi ta etnichnoi vorozhnechi chy neterpymosti v ukraïnskomu sehmenti Internetu - poshyrennia movy vorozhnechi ta zaklyk do neterpymosti (mova vorozhnechi, yak zbroia dlia pravoi rytryky). [Monitoring racial and ethnic hostility or intolerance in the Ukrainian segment of the Internet - the spread of the language of hostility and the call for intolerance (the language of hostility as a weapon for right rhetoric)]. Kyiv: FO-P «Borbulevykh Z.I.». [FE-P «Borulevich Z.I.».]. 76 s. [in Ukrainian]

11. Reshetnikov Yu.V., Riznykova Ya.O. (2014), Aktualni pytannia realizatsii derzhavnoi etnonatsionalnoi polityky Ukrainy. [Actual questions of realization of state ethnonational policy of Ukraine]. Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka. [Public Administration: Theory and Practice]. 1. S. 5–11. [in Ukrainian]

12. Rozsliduvannia zlochyniv, vchynenykh na gruntii neterpymosti. (2012), [Investigation of crimes committed on the basis of intolerance]. Navchalno-praktychnyi posibnyk. [Educational and practical guide]. Kyiv. 167 s. [in Ukrainian]

13. Saviuk O.V. (2012), Problema ksenofobii ta rasyzmu v Ukraini: sotsialno-pravovyi aspekt. [The problem of xenophobia and racism in Ukraine: the socio-legal aspect]. Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. [Scientific herald of Lviv State University of Internal Affairs]. Lviv, 2 (2). S. 78–86. [in Ukrainian]

14. Sasyn H.V. (2015), Obruntuvannia suchasnoho typu revoliutsii u tranzytynomu suspilstvi na prykladi Ukrainy. [Substantiation of the modern type of revolution in a transit society on the example of Ukraine]. Dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. polit. nauk. za spets.: 23.00.02. – politychni instytuty ta protsesy. [Dis for obtaining sciences. Degree Candidate flight. sciences for specials: 23.00.02. – political institutions and processes]. Lviv. 212 s. [in Ukrainian]

15. Smolii V., Kulchytskyi S., Yakubova L. (2016), Donbas i Krym v ekonomichnomu, suspilno-politychnomu ta etnokulturnomu prostori Ukrainy: istorychni dosvid, moderni vyklyky, perspektyvy (analitychna dopovid). [Donbas and Crimea in the economic, sociopolitical and ethno-cultural space of Ukraine: historical experience, modern challenges,

perspectives (analytical report)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine]. 616 s. [in Ukrainian]

16. Smolii V., Kulchytskyi S., Yakubova L. (2016), Donbas i Krym: mistse v modernomu natsionalnomu proekti (analytychna zapyska). [Donbass and Crimea: place in the modern national project (analytical note)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, [Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine]. 66 s. [in Ukrainian]

17. Spetsialna dopovid Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny «Stan dotrymannia Ukrainoiu mizhnarodnykh standartiv u haluzi prav i svobod liudyny». [Special Report of the Ombudsperson of the Verkhovna Rada of Ukraine «The Status of Ukraine's Compliance with International Standards in the Field of Human Rights and Freedoms»]. URL: <http://www.solor.gov.ua/info/0/2229> [in Ukrainian]

18. Ukraina staie liderom za kilkistiu rasysytskykh zlochyniv. [Ukraine is becoming the leader in the number of racist crimes]. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/ukrayina-staye-liderom-za-kilkistyu-rasistskih-zlochyniv.html> [in Ukrainian]

19. Shchorichna dopovid Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny «Pro stan dotrymannia ta zakhystu prav i svobod liudyny. (2011), [Annual report of the Ombudsperson of the Verkhovna Rada of Ukraine «On the Status of Observance and Protection of Human Rights and Freedoms». Kyiv. 370 s. [in Ukrainian]